

POHJOLAN

NYKYVALTIOIDEN SYNTY

Keskiajan loppu ja uuden ajan alku määritellään yleensä 1500-luvun taitteeseen. Niihin aikoihin Kolumbus oli juuri purjehtinut Amerikkaan, renessanssikulttuuri kukoisti Euroopassa ja uudet keskusvaltaisesti hallitut kuningaskunnat korvasivat vanhan, läänityksiin perustuneen feodaaliyhteiskunnan.

ITÄMEREN ALUEELLA valtaa piti tuolloin muutama suurempi valtakunta. Kalmarin unionin lisäksi Puola-Liettua oli 1400-luvulla kasvanut yksi Euroopan pinta-alaltaan suurimmista valtioista. Idässä Venäjän vaikutusvalta kasvoi merkittävästi, kun Moskovan ruhtinaat olivat valloittaneet naapurivaltioitaan ja julistautuneet ortodoksisen kirkon johtajaksi Bysantin romahdettua. 1500-luvulla Moskovan ruhtinas alkoi kutsua itseään tsaariksi, keisariksi, ja vahvisti venäläisten asemia itäisellä Itämerellä. Sitä vastoin saksalaisten valta-asema heikkeni, tosin Hansa oli edelleen huomattava tekijä Itämeren kaupankäynnissä. Baltiassa Saksalainen ritarikunta oli romahtamispisteessä, ja 1500-luvulla uskonpuhdistus alkoi nostaa päätään.

POHJOLASSA tanskalaisten ja ruotsalaisten väliset kiistat kärjistyivät 1510-luvulla. Pitkäaikainen valtataistelu Kalmarin unionin sisällä sai verisen päätöksensä vuonna 1520. Ruotsin valtionhoitaja Sten Sture

syöstiin vallasta, minkä jälkeen tanskalainen unionikuningas Kristian II marssi sotilaineen Tukholmaan ja kruunautti itsensä ”Ruotsin oikeaksi perintöruhtinaaksi ja kuninkaaksi”. Kruunajaisjuhlan kolmantena päivänä kuningas vangitutti vaikutusvaltaisimmat ruotsalaiset suurmiehet ja syytti heitä harhaoppisuudesta, ja varta vasten perustettu tuomioistuin tuomitsi heidät kuolemaan. 80–90 ihmistä – heidän joukossaan kaksi piispa, useita valtaneuvoksia ja nelisenkymmentä kaupungin johtavaa porvaria – mestattiin Tukholman Suurtorilla.

RUOTSISSA KUNINGAS Kristian II:ta on siitä pitäen kutsuttu lisänimellä Tyranni, ja hän on toiminut arkkivihollisen Tanskan vertauskuvana. Sen sijaan Tanskassa hänellä on merkittävästi parempi maine, ja häntä kutsutaankin siellä lisänimellä Hyvä, sillä hänen valtakaudellaan tanskalaisten talonpoikien asema koheni merkittävästi.

”TUKHOLMAN VERILÖYLYN” tarkoituksena oli tehdä kerralla loppu ruotsalaisten irtautumishaaveista ja vahvistaa unionin yhtenäisyyttä, jotta Kristian II voisi voittaa sodan saksalaista Hansaa vastaan. Lopputulos oli kuitenkin täysin päinvastainen: verilöyly tarkoitti lopun alkua Kalmarin unionille.

KUVA 24. Tukholman verilöyly Tukholman Suurtorilla

RUOTSALAISTEN JOHTOON nousi 25-vuotias aatelmies Kustaa Eerikinpoika Vaasa, joka oli Taalainmaan maakunnasta kerännyt kokoon sotajoukon ryhtyäkseen aseelliseen kapinaan tanskalaista unionikuningasta vastaan. Talonpoikien kapinaliike levisi Mälarinlaaksoon, ja 1521 Kustaa Vaasa huudettiin Vadstenassa Ruotsin valtionhoitajaksi. Tuekseen ruotsalaiset saivat myös Hansan johtavan kaupungin Lyypekin, jolla oli omat syynsä vastustaa Tanskan suurvalta-aikeita. Vastineeksi Ruotsin oli luovuttava tullimaksujen perimisestä Hansan kaupatuotteista, joten Hansa sai käytännössä koko Ruotsin kaupan hallintaansa

1523 KUNINGAS Kristian II joutui lähtemään maanpakoon Tanskan aatelistenkin kääntäytyä häntä vastaan. Kustaa Vaasa valittiin 6.6.1523 Ruotsin kuninkaaksi Strängnäsissä valtiopäivillä. Tällöin Kalmarin unioni lakkasi

KUVA 25. Kustaa Vaasa

virallisesti olemasta ja Ruotsista – johon Suomikin tuohon aikaan kuului – tuli itsenäinen kuningaskunta. Yleensä myös keskiajan katsotaan ajanjaksona päättyvän Ruotsissa Kalmarin unionista irtautumiseen. Tanska ja Norja sen sijaan jatkoivat valtioliittoaan vuoteen 1814.

– 6. kesäkuuta vietetään nykyisin Ruotsin kansallispäivää –

KUSTAA VAASA vaikutti hallitsijana Ruotsin valtakunnan oloihin merkittävästi. Hän keskitti hallinnon kuninkaan hoviin Tukholmaan, jonne hän perusti saksalaisen mallin mukaan vahvan kuninkaalle uskollisen virkamieskoneiston.

SAMOIHIIN AIKIOIHIN myös katolista kirkkoa myllertänyt uskonpuhdistus saavutti Pohjoismaat. Sekä Tanskassa että Ruotsissa kuninkaät käyttivät tilaisuuden hyväkseen ja pakottivat mahtavan kirkon valtiovallan alaisuuteen ja ottivat haltuunsa kirkon rikkaudet. Ruotsissa Kustaa Vaasa irtautui lopullisesti roomalais-katolisesta kirkosta Västeråsin valtiopäivillä 1527. ”Jumalan sanaa on puhtaana saarnattava”, julistettiin, mikä tarkoitti uskonpuhdistuksen täytöntönpanoa Ruotsissa. Olaus Petri, joka oli opiskellut Martti Lutherin kotikaupungissa Saksan Wittenbergissä, käänsi ruotsiksi Uuden testamentin 1526 ja koko Raamatun 1541. Vastaava kehitys käytiin läpi myös muissa Pohjoismaissa. Tanskassa valtiopäivät päätti 1536 irtautua katolisesta kirkosta ja panna uskonpuhdistuksen täytöntön. Uskonpuhdistuksen seurauksena myös jumalanpalveluksia alettiin pitää kansan omalla kielellä, ja Raamattu käännettiin ruotsiksi, tanskaksi, suomeksi ja islanniksi. Norjassa kansan kielelle kääntäminen

Uskonpuhdistus sai aikaan pysyviä vaikutuksia pohjoisten valtakuntien elämään. Esimerkiksi Raamatun uudet ruotsin- ja suomenkieliset käännökset antoivat ensimmäistä kertaa kielille yhtenäisen sanaston, kun samaa ruotsia tai suomea saarnattiin kaikissa kirkkoissa paikallisesta murteesta riippumatta.

kuitenkin tarkoitti, että latinan korvasi tanska.

USKONPUHDISTUKSEN myötä Ruotsille syntyi kansallinen valtionkirkko, joka – kaikkine rikkauksineen – oli kuninkaan alamaisuudessa. Kuningas takavarikoi kirkon ”ylitsevuotavia omistuksia”, kuten kartanoita sekä osan kirkonkelloista ja kirkkohopeista. Kirkko menetti valtiolle myös oikeuden suureen joukkoon veroja, joita kirkko oli kerännyt kansalta. Kuningas sai myös oikeuden nimittää piispat. Luostarilaitos näivettyi nopeasti, ja kun viimeinen luostari Vadstenassa suljettiin vuonna 1595, vuosisaiset siteet länsieurooppalaiseen kulttuuriperinteeseen katkesivat lopullisesti. Myös koulut, sairaanhoito ja köyhäinhoito, joita kirkko oli ylläpitänyt, rappeutuivat.

USKONPUHDISTUS SAI aikaan pysyviä vaikutuksia pohjoisten valtakuntien elämään. Esimerkiksi Raamatun uudet ruotsin- ja suomenkieliset käännökset antoivat ensimmäistä kertaa kielille yhtenäisen sanaston, kun samaa ruotsia tai suomea saarnattiin kaikissa kirkkoissa paikallisesta murteesta riippumatta.

KUNINKAIDEN aloittamat uudistukset eivät menneet läpi ilman vastustusta. Talonpojat tulivat levottomiksi, ja Tanskassa syttyi suoranainen sisällissota, ns. kreivisota. Smoolannissa Nils Dacke johti vuonna 1542 Kustaa Vaasaa vastaan talonpoikaiskapinaa, joka kukistettiin kovalla kädellä. Keskusvalta tiukensi otettaan valtakunnan kaukaisemmista osista, ja Suomikin sidottiin tiukemmin Tukholmaan. Ruotsin valtiopäivät päätti vuonna 1544 Kustaa Vaasan aloitteesta, että kuningasta ei enää valittaisi vaaleilla, vaan valta periytyisi Vaasan suvussa. Kun Kustaa Vaasa vuonna 1560 kuoli ja hänen pojastaan Eerikistä tuli uusi kuningas, Kustaa jätti jälkeensä yhtenäisen, itsenäisen ja keskusjohtoisen valtakunnan, jolla oli oma ulkopoliittikka ja itsenäinen puolustus.

KUN HANSA oli menettänyt valta-asemansa, Tanskasta tuli uusi Itämeren alueen suurvalta sekä poliittisesti että taloudellisesti. Tulot Tanskan kapeiden salmien läpi purjehtineiden laivojen tullimaksuista tekivät Tanskan kuninkaasta pian Euroopan rikkaimman protestanttisen kuninkaan. Tanskan ote Norjasta tiukkeni, ja norjalaismaakunnista tuli vuonna 1536 tasaveroisia muiden Tanskan maakuntien kanssa. Kuningas Kristian IV:n pitkällä valtakaudella 1588–1648 tanskalaiset panostivat merkittävästi kaupankäyntiin ja tuotantoon. He perustivat uusia kaupunkeja kuten Kristianstadin Skooneen ja Kristianian (Oslo) Norjaan. Islanti sen sijaan kärsi useista vakavista luonnononnettomuuksista. Tilanne oli niin paha, että tanskalaiset peräti miettivät saaren myymistä ja sen noin 40 000 asukkaan siirtämistä Tanskaan.

KUVA 26. Se Wsi Testamenti, suomen kirjakielen isän Mikael Agricolan kääntämä ensimmäinen suomenkielinen Raamattu vuodelta 1543

KESKUSTELE

MITEN poliittiset suhteet muuttuivat Pohjolassa uuden ajan alun aikana?

MIKÄ merkitys Kustaa Vaasalla oli Ruotsin historiassa?

MITÄ uskonnollisia muutoksia tapahtui Pohjolassa 1500-luvulla?